

2.5. Odakle potreba za vođom?

Ako je 20. stoljeće bilo obilježeno nizom vladavina koje su simbolizirali i predvodili njihovi autoritarni i totalitarni vođe,⁶¹ pa se pred kraj toga stoljeća moglo činiti da je nastupio kraj samozvanih i (mnogo češće) voljom naroda legitimiranih »otaca nacije« te su se takvi očevi javljali tek u perifernim zemljama, naši su dani obilježeni revivalom »očeva nacije« (a ima i najmanje jedna kandidatkinja za »majku nacije«). Ta obnova sindroma ljubljenog vođe (u širokom rasponu od Putina do Trumpa,⁶² da lokalne i regionalne varijante i ne spominjemo) koja je u značajnoj mjeri zahvatila i zemlje Europske unije (i to ne tek države tzv. Nove Europe) nameće i obnovu pitanja: *odakle potreba za vođom?*

Ponajprije valja naglasiti da vođa nije nikakav uzurpator, nikakav tiranin u antičkom smislu riječi (njegova vladavina može biti tiranska, najčešće ona to i jest, ali se ta tiranija temelji na legitimnosti koju liku i djelu vođe te njegovoj vladavini daju mase vođinih sljedbenika i obožavatelja). Hi-

⁶¹ Usp. Eugen Weber, *Varieties of Fascism: Doctrines of Revolution in the Twentieth Century*, Van Nostrand Reinhold Company, New York 1985.; Richard Löwenthal, *Faschismus – Bolschewismus – Totalitarismus: Schriften zur Weltanschauungsdiktatur im 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009.; Juan José Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2000.; Frank Schale, Ellen Thümmeler (ur.), *Den totalitären Staat denken*, Nomos, Baden-Baden 2015.

⁶² Za ilustraciju tih tendencija usp. Garry Kasparov, Thor Halvorssen, »Rise of authoritarianism threatens the world order«, *Chicago Tribune*. Dostupno na: <http://www.chicagotribune.com/news/opinion/commentary/ct-authoritarians-dictators-putin-russia-china-20170213-story.html> (pristupljeno 27. 2. 2018.); <https://getpocket.com/explore/item/the-rise-of-american-authoritarianism-1210889167> (pristupljeno 28. 2. 2018.); Thomas B. Edsall, »The Trump Voter Paradox«, *The New York Times*. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2017/09/28/opinion/trump-republicans-authoritarian.html> (pristupljeno 28. 2. 2018.).

tlar je došao na vlast voljom naroda izraženom na izborima; Staljin je došao na vlast voljom vodstva Lenjinove partije, a ne naroda, ali je naknadno priskrbio sebi narodnu podršku i postao objektom obožavanja (slično bi primjerice moglo važiti i za uspon Slobodana Miloševića na vlast, iako ne i za njegov pad). Narod (bolje bi bilo reći: *pučanstvo*, a to je izraz koji je bio toliko omiljen Franji Tuđmanu)⁶³ očigledno ima potrebu da svoju društvenu moć preda u ruke nekog »strogog ali pravednog oca«, građanke/građani, državljanke/državljeni žude da se svedu na podanike i podanice, odbijajući prihvatiti konzekvencije svoje punoljetnosti i s njom povezanu odgovornost za vlastitu sudbinu i za sudbinu zajednice kojoj pripadaju; u njihovo će ime odlučivati On, a oni će mu se s radošću pokoravati i slijediti ga, ako treba i do propasti i do bezdana.

I tu je nužna još jedna napomena: očigledno je da naznačeni fenomen upućuje na sferu socijalne psihologije, konkretno na masovnu psihologiju. No, ne mogu se historijski fenomeni ekskluzivno interpretirati u ključu psihologije. Historiju (pa stoga, dakako, i povijest)⁶⁴ prave ljudi, tako da se bez psihologije ne može razumjeti što to ljudi čine, a posebno se ne može razumjeti zašto oni čine upravo to što čine. Međutim, ljudi žive u kontekstu koji je obuhvatniji od onoga koji je predmet psihologije, a taj kontekst zahvaća i ekonomiju i kulturu i politiku i još mnogo toga. Stoga psihologija ne može dati univerzalno (a pogotovo ne nekakvo konačno i apsolutno) tumačenje logike historijskih zbivanja. Bez psihologijske (socijalno-psihologijske, ali i individualno-psihologijske) dimenzije nije moguće ni adekvatno razumjeti niti valjano tumačiti ta zbivanja, pa tako ni fenomen autoritarnih vođa i generalno autoritarizma i autoritarnog konstituiranja i profiliranja društva i zajednice. No, psihologije je nužan, ali ne i dovoljan uvjet takvog razumijevanja i tumačenja. Psihologizam je nedostatan otprilike u jednakoj mjeri u kojoj je to economicizam ili kulturalizam.

⁶³ Usp. Franjo Tuđman, *Velike ideje i mali narodi: rasprave i ogledi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1990., str. 121 i dalje.

⁶⁴ U pogledu razlike između *povijesti* i *historije* usp. M. Kangrga, *Praksa–vrijeme–svijet*, str. 336 i dalje.

Imamo li ovo upozorenje u vidu, bit ćemo u stanju optimalno koristiti spoznajne potencijale koje nam psihologija može ponuditi.

To implicira opravdanost primjene naznačenog modela na tumačenje izvora i korijena potrebe za autoritarnim vođom. Odatle slijedi i opravdanost propitivanja spoznajnih potencijala koje nam, s obzirom na ovu problematiku, nudi Wilhelm Reich, autor *Masovne psihologije fašizma*⁶⁵ i inspirativnog spisa pod naslovom *Slušaj, mali čovječe!*.⁶⁶ Naravno, u obzir dolaze i druga Reichova djela, posebno ona koja utemeljuju njegovu poziciju, kao što su *Funkcija orgazma, Dijalektički materijalizam i psihoanaliza* ili *Slom seksualnog morala* te osobito, ponajprije iz razloga ilustracije konteksta, značajno posthumno objavljeno djelo *S onu stranu psihologije*.⁶⁷

Za razumijevanje psihologijske dimenzije procesa samoporobljavanja (ili odricanja od slobode ili samoskrivljena predavanja vlastitih moći vođi) od bitne je važnosti Reichova *Masovna psihologija fašizma*. To je djelo objavljeno u Danskoj, one iste godine kad se Hitler dokopao vlasti, a Reich započeo svoj emigrantski život, te je ono bilo dostupno tek malobrojnoj publici njemačkih emigranata; objavljeno je dakle prekasno i nužno je ostalo bez utjecaja na njemačke prilike (premda bi neki skeptik mogao rezignirano ustvrditi da se u Njemačkoj ništa ne bi promijenilo ni da je objavljeno koju godinu prije toga, jer *Masovna psihologija fašizma* nije, kao ni bilo koja

⁶⁵ Wilhelm Reich, *Massenpsychologie des Faschismus*, Verlag für Sexualpolitik, Kopenhagen 1933. Hrvatski prijevod: Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, preveli Nadežda Čačinić, Žarko Puhovski, Ideje, Beograd 1998.

⁶⁶ Wilhelm Reich, *Rede an den kleinen Mann*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1984. Reich je to djelce napisao 1946. godine, a prvi je puta objavljeno 1947. Prijevodi na hrvatskom ili srpskom jeziku dostupni su na internetu, i to kako u parcijalnim tako i u integralnijim varijantama; Wilhelm Reich, »Čuj, Mali čovječe!«, *Znanje: portal za razvoj svijesti*. Dostupno na: <https://www.val-znanje.com/index.php/tekstovi/manipulacije-ljudima/2638-wilhelm-reich-cuj-mali-covjece> (pristupljeno 27. 2. 2018.); Vilhelm Rajh [Wilhelm Reich], *Čuj Mali čoveče!*, prevela Duška Pavlović, Radio B92, Beograd 1997.

⁶⁷ Wilhelm Reich, *Jenseits der Psychologie*, Kiepenhauer und Witsch, Köln 1996. Zanimljivo je da je engleska verzija ove knjige, koja se inače sastoji od pisama i dnevnika iz razdoblja između 1934. i 1939. objavljena (pod naslovom *Beyond Psychology*) dvije godine prije navedene njemačke verzije.

druga knjiga, posjedovala potencijal neposrednog prosvjeđivanja naroda željnoga potčinjavanja vodi).

Neovisno o njezinoj zakašnjelosti, ova se knjiga uvrštava među djela bez kojih nije moguće razumjeti uspostavljanje autoritarne svijesti koja rezultira fašističkim (konkretno nacionalsocijalističkim)⁶⁸ poretkom, te stoga predstavlja jedan od nezaobilaznih temelja analize autoritarno-totalitarne društvene strukture. Reich će u ovoj knjizi uočiti fundamentalnu povezanost između autoritarnog suzbijanja nagona i totalitarne ideologije, te ponuditi socijalnoteorijsku i kliničko-psihoanalitičku analizu korijena fašizma. On analizira gestiku, frazeologiju, moralne sheme i akcije hitlerovstva, da bi pokazao da se u njima kriju učinci transformacije seksulanog straha u takav misticizam koji pervertira ljudsku sposobnost za slobodu u iracionalan mehanizam kronične ovisnosti o vodi.

Na taj način on produbljuje svoju »materijalističku interpretaciju psihoanalize« (a s psihoanalizom se upoznao još za svojih studentskih dana u Beču kod Sigmunda Freuda, da bi je potom uz Freudovo odobrenje počeo i prakticirati, a od 1924. do 1927. vodio je i bečki seminar za psihoanalitičku terapiju), koju je oblikovao na temelju uvida u nemoć klasične psihoanalize da ljude oslobađa od psihičkih tegoba, odakle proizlazi i njegova teorija orgazma zamišljena kao proširenje Freudove teorije libida. To je rezultiralo ne samo Reichovim razilaženjem sa samim Freudom nego i njegovim konačnim isključenjem iz Međunarodnog psihoanalitičkog saveza 1934.⁶⁹ *Masovna psihologija fašizma* može se vrednovati kao primjena njegovih ranije oblikovanih kliničkih nalaza o karakternoj strukturi ljudskog bića na društveno-političko područje, djelo u kojem se on na temelju psihoanalize i socijalne kritike suočava s korijenima nacionalsocijalizma. Pri tom je od središnje važnosti analiza uloge autoritarne obitelji i Crkve u suzbijanju

⁶⁸ O razlici između fašizma, nacionalsocijalizma i drugih oblika totalitarnih ideologija i poredaka usp. poglavlje »Totalitarizam«.

⁶⁹ O Reichovom sukobu s oficijelnom psihoanalizom usp. Bernd Nitzschke, »'Ich muss mich dagegen wehren, still kaltgestellt zu werden': Voraussetzungen, Umstände und Konsequenzen des Ausschlusses Wilhelm Reichs aus der DGP/IPV in den Jahren 1933/34«, u: Karl Fallend, Bernd Nitzschke (ur.), *Der »Fall« Wilhelm Reich*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1997.

seksualnosti iz koje proizlazi rađanje fašističke ideologije odnosno koja omogućuje da se takva ideologija usvoji. Uočivši da se organizirani fašistički pokret zasniva na prosječnim ljudima obilježenima iracionalnom karakternom strukturom, koju on tumači kao produkt stoljetnog ugnjetavanja i potiskivanja primarnih bioloških potreba i nagona, Reich upravo u autoritarnoj obitelji (na čelu s autoritarnim ocem) kao osnovnoj stanici države vidi iskon dobrovoljnog podvrgavanja represivnoj strukturi fašizma na čelu s autoritarnim »ocem nacije«. Zanimljivo je da će kasnije Reich koncept autoritarnog karaktera što ga je razvio Erich Fromm⁷⁰ proglasiti plagijatom svoje teorije (vjerojatno bi slično prošao i Herbert Marcuse sa svojim *Erosom i civilizacijom*, da je Reich imao prilike vidjeti tu knjigu koja je objavljena nepune dvije godine prije njegove smrti).

Posebno je, svakako, važno i to što u 3. izdanju *Masovne psihologije fašizma* (objavljenom 1942. u SAD, prema kojemu su objavljena i sva kasnija izdanja kao i dio prijevoda te knjige) Reich proširuje predmet svoje analize. Potaknut svojim razočaranjem u Sovjetski Savez, gdje se, posebno nakon fiksiranja »sovjetske demokracije« 1935. (a to znači nakon Staljinove apsolutizacije vlasti) u sve većoj mjeri afirmira suzbijanje seksualnosti, a vjerojatno i činjenicom da je objavljivanje ove knjige imalo možda i odlučujući utjecaj na njegovo isključenje iz Komunističke partije (kojoj je pristupio početkom 30-ih godina), on ustanovljuje da se fašizam, čiji je uspon izvorno analizirao isključivo u njemačkom kontekstu, ne može smatrati specifičnom karakteristikom jedne pojedinačne zemlje kao što je Njemačka, nego on predstavlja fenomen svojstven mo-

⁷⁰ Usp. Erich Fromm, »Sozialpsychologischer Teil«, u: Max Horkheimer (ur.), *Studien über Autorität und Familie: Forschungsberichte aus dem Institut für Sozialforschung*, Klampen, Lüneburg 2005, str. 77–135. Potom je Fromm dalje razvijao taj koncept u svojoj knjizi iz 1941. *Bijeg od slobode*. Usp. Erich Fromm, *Escape from Freedom*, Rinehart and Winston, New York 1941. Srpski prijevod: Erich Fromm, *Bekstvo od slobode*, preveli Slobodan Đorđević, Aleksandar I. Spasić, Nolit, Beograd 1969. O Reichovoj kritici Fromma izvještava Bernd A. Laska. Usp. Bernd A. Laska, »Über Erich Fromm«, *LSR*. Dostupno na: <http://www.lsr-projekt.de/wrb/wrb4.html> (pristupljeno 28. 2. 2018.).

dernom masovnom društvu kao takvom.⁷¹ U novonapisanom poglavlju on uspoređuje sovjetsku i nacističku propagandu te uočava »fašističke crte« u sovjetskoj propagandi nakon uspostavljanja Staljinove apsolutne vlasti. To ga potiče na nadomještanje koncepta »kulturnog boljševizma« koji je zastupao u izdanju iz 1933. godine alternativnom idejom kulturne revolucije utemeljene na »radničkoj demokraciji« koja bi se zasnivala na društvenom samoupravljanju. No, temeljna teza ostaje neupitnom: nadmašivanje fašizma moguće je isključivo na temelju racionalne nove regulacije seksualne ekonomije. Kao što se ljudi (a to bi prema Reichu bili »nepolitički ljudi apsorbirani seksualnim konfliktima«) potiskivanjem i reprimiranjem seksualnosti izručuju autoritarnom vođi i postaju njegovim vjernim sljedbenicima, tako se jedino politiziranjem prirodnoga seksualnog života mogu stvoriti pretpostavke za stjecanje imuniteta na iskušenja fašizma.

Riječ *fašizam* ovdje treba razumjeti kao generički pojam: Reich nema u vidu tek njemačku varijantu totalitarizma, niti se fašizam proširuje još samo na staljinistički poredak (a da se proširuje i na staljinizam jasno je iz spomenutoga 3. izdanja *Masovne psihologije*), već se odnosi na svaki autoritarni poredak, uključujući i one koji su nominalno liberalno-demokratske naravi, pa se onda liberalna demokracija tendencijski razvija u ono što danas znamo kao *neliberalnu demokraciju*. Iz ovoga ne bi, međutim, trebalo izvesti nikakvo opravdanje danas toliko raširenih relativizacijskih tendencija, koje u konačnici služe ublažavanju slike o najmračnijim momentima recentne historije. Nije svaki autoritarni poredak aktualno (već isključivo potencijalno) ujedno i totalitaran, a nisu ni svi totalitarni režimi identični po stupnju svoje brutalnosti. To što je Wilhelm Reich ustanovio da sklonost fašizmu nije specifično njemačka karakteristika već potencijal za sve ljudske mase koje su stoljeća represije učinila nesposobnima za slobodu ne znači da bi on relativizirao brutalnost njemačkog nacizma ili nacističku vladavinu izjednačio s nekim drugim oblicima represivnih režima.

⁷¹ Usp. W. Reich, *Massenpsychologie des Faschismus*.

Zaključno, Wilhelm Reich bio je Freudov učenik, koji je razvio psihoanalizu u smjeru njezina oslobađanja od apsolutizacije izolirane individue i od ograničavanja njezine primjene na terapiju usmjerenu na prilagođavanje pacijenta (*klijenta*, ako se baš tako hoće!) zatečenim i danim okolnostima i ograničenjima, te ju usmjerio u pravcu oslobađanja od učinaka autoritarno-patrijarhalnog suzbijanja seksualnosti. Za razliku od svojega učitelja, Reich nije uzroke psihičkih tegoba tražio tek u doživljajima u djetinjstvu već u zbiljskim životnim uvjetima ljudi.

Ima li se to u vidu, moglo bi se ustvrditi da se Reich ispostavlja kao izravna antiteza Freudovom nećaku Edwardu Louisu Bernaysu, ocu znanstveno utemeljene tehnologije današnje propagande, utemeljitelju discipline *odnosa s javnošću* (*public relations*), koji se inače smatra i jednim od prvih spin-doktora. Njegova knjiga *Kristaliziranje javnog mnijenja* objavljena 1923. obilježena je primjenom otkrića u polju masovne psihologije (Gustave Le Bon i drugi) a posebno Freudovih otkrića nesvjesnoga za svrhe oblikovanja sistematskog utjecaja na javno mnijenje. Njegova je intencija da se na temelju poznavanja mehanizama i motiva koji formiraju masovno mnijenje izgrade tehnike pomoću kojih bi se moglo kontrolirati i usmjeravati mase bez njihova znanja.⁷² Indikativno je da prvo poglavlje njegove najvažnije knjige *Propaganda* (izvorno objavljene 1928.) nosi naslov »Organizirani kaos«,⁷³ a posebno je zanimljiv podatak prema kojemu je ta knjiga predstavljala ključno nadahnuće Goebbelsovu oblikovanju antisemitske kampanje, a potom je služila i kao model nacističke propagande općenito.⁷⁴ Bernays će nakon propasti nacističke Njemačke to Goebbelsovo korištenje one tehnologije propagande koju je sâm osmislio ocijeniti u svojoj autobiografiji kao zloporabu, tvrde-

⁷² Usp. Edward L. Bernays, *Crystallizing Public Opinion*, Kessinger, New York 2004.

⁷³ Usp. Edward L. Bernays, *Propaganda*, Ig Publishing, New York 2005

⁷⁴ Usp. Gerald Diesener, Rainer Gries (ur.), *Propaganda in Deutschland: Zur Geschichte der politischen Massenbeeinflussung im 20. Jahrhundert*, Primus, Darmstadt 1996.

ći da se svaka ljudska djelatnost može usmjeravati u socijalne svrhe ali jednako tako i zlorabiti za protudruštvene svrhe.⁷⁵

I doista, Bernays je ovdje bio u pravu: kao što se tehnička i tehnologijska otkrića zasnovana na napretku prirodnih znanosti mogu koristiti i emancipatorski, za svrhe oslobađanja, ali i za svrhe porobljavanja i uništavanja, tako to podjednako važi i za spoznaje u pogledu mehanizama psihičkog života. Otkriće i razvitak električne energije mogu podjednako efikasno služiti za razvijanje kućanskih aparata koji ljudska bića oslobađaju od napornih, repetitivnih i nekreativnih oblika kućnog rada, kao i za razvijanje policijskih tehnika dobijanja priznanja posredstvom korištenja struje pri ispitivanju osumnjičenika (ili državnih neprijatelja). Jednako se tako i otkrića mehanizama i logike psihičkog života mogu koristiti (kao što je to činio Reich) za oslobađanje od dobrovoljnog podvrgavanja represivnim strukturama kao i za stvaranje potrošačkih potreba i navika (kao što je to činio Bernays), ali i za nametanje dobrovoljnog potčinjavanja autoritarnom vođi (kao što je to činio Goebbels).

Nameću se tu ipak neka pitanja. Ne koriste li danas tehnolozi propagande i Reichove uvide u mehanizme represije za svrhe stvaranja i jačanja potrošačkih potreba i navika, osobito s obzirom na (eksplicitnu i implicitnu) seksualizaciju proizvoda koji se nude na tržištu?⁷⁶ Ne šire li tehnolozi političke propagande tako oblikovana marketinška umijeća za svrhe reprodukcije straha i nesigurnosti te za obnavljanjem masovne potrebe za autoritarnim poretkom i za novim »očevima nacije«? Nisu li ti planeri poželjnoga javnog mnijenja izvukli lekciju iz Reichove formulacije *Ti si malen i želiš ostati malenim, mali čovječe!*⁷⁷ da bi oblikovali i aplicirali tehnologije koje će ljudska bića držati u stanju (Kant bi rekao: samoskrivljenog) maloljetništva?

Sva su takva i brojna srodna pitanja takva da nam samosvrhovita i samozadovoljna teorija na njih neće ni ponuditi (a ka-

⁷⁵ Usp. Larry Tye, *The Father of Spin: Edward L. Bernays and the Birth of Public Relations*, Crown, New York 2002., str. 111.

⁷⁶ Usp. Claire Charles, *Elite Girls' Schooling, Social Class and Sexualised Popular Culture*, Routledge, New York 2014.

⁷⁷ W. Reich, *Rede an den kleinen Mann*, str. 20.

moli dati) bilo kakav smislen odgovor. Indikaciju mogućega smislenog odgovora nudi nam Jonathan Beller sljedećom formulacijom:

»Solidarno sa svima onima koji su se borili i nastavili boriti protiv rasizma, seksizma, homofobije, fašističkog nacionalizma i ideologija u razvoju koje su opravdale prljavi posao kapitalističke akumulacije, mi moramo organizirati sebe i dijelove sebe koji ne teže samo opravdavanju stvari kakve već jesu već pravednosti koja tek treba doći.«⁷⁸

A u tom će nam sklopu uvidi Wilhelma Reicha u mehanizme porobljavanja ponuditi valjana oruđa na tegobnom putu samooslobađanja.

⁷⁸ Jonathan Beller, *Kinematički način proizvodnje: ekonomija pažnje i društvo spektakla*, preveo Snježan Hasnaš, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2016., str. 37.